

*Калакура В. Я.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

МІЖДЕРЖАВНЕ УСИНОВЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КОЛІЗІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розвиток сучасного суспільства пов'язаний з наявністю численних соціальних проблем, серед яких однією з найбільш важливих є існування дітей-сиріт та дітей, котрі залишилися без батьківського піклування, кількість яких з різних причин зростає як в Україні, так і в багатьох зарубіжних країнах. За експертними даними, у 2008 р. в Україні нараховувалося близько 103 тис. дітей, позбавлених батьківського піклування, а на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини перебувало понад 29 тис. справ [1]. Законодавством України та інших країн передбачаються різні форми влаштування таких дітей. Це і опіка та піклування, патронат над дітьми, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу тощо. Але, безумовно, до найбільш поширених і ефективних форм влаштування дітей без батьківського піклування належить усиновлення (удочеріння). Коли мова йде про усиновлення взагалі та усиновлення конкретними особами, то можна вибудувати наступну пріоритетність, виходячи із захисту інтересів дитини. Найкраще, коли дитина буде усиновлена родичами, далі – усиновлення громадянами України, і, нарешті, усиновлення іноземним громадянами.

Упродовж тривалого часу помітною була тенденція домінування усиновлення іноземцями, яке визначається як міждержавне або міжнародне усиновлення, під яким розуміють відповідні відносини, ускладнені іноземним елементом. Слід зазначити, що останні роки держава значно більше уваги стала приділяти влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що привело до того, що в 2008 р. кількість усиновлень громадянами України перевищила кількість іноземних усиновлень. Однак, за прогнозом, питома вага усиновлень українських дітей іноземцями й надалі ще буде складати помітну питому вагу. Станом на 1 листопада 2008 р. на консульському обліку України за кордоном перебувало 19 548 усиновлених українських дітей [2], доля багатьох з них невідома або склалася не найкращим чином. Мають місце різноманітні порушення порядку усиновлення, зловживання посадових осіб, корупційні дії. Все це надає проблемі міждержавного усиновлення наукової і практичної актуальності, свідченням чого є удосконалення національного і міжнародного законодавства, а також численні наукові студії [3]. Однак, у наявних публікаціях недостатньо аналізуються новели українського і зарубіжного законодавства, міжнародних договорів та конвенцій стосовно усиновлення, поза увагою залишається низка колізійних питань правового регулювання міждержавним усиновленням. Метою пропонованої статті є заповнення цих прогалин, компаративний аналіз українського і зарубіжного законодавства щодо усиновлення, його колізійного регулювання, дослідження процесу приєднання України до міжнародних конвенцій у цій сфері.

В Україні напрацьовано загалом належне законодавче та організаційне підґрунтя для усиновлення дітей: ратифіковано Конвенцію ООН "Про захист прав дітей" (1991 р.) та Європейську Конвенцію про здійснення прав дітей (2006 р.), прийнято новий

Сімейний кодекс України (2002 р.), ухвалено закони “Про охорону дитинства” (2001 р.), “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (2005 р.), “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” (2008 р.), прийнято Національну програму “Діти України”, у Верховній Раді України розглядається проект Закону про Загальнонаціональну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року; встановлено День усиновлення, створено Центр з усиновлення дітей при Міністерстві освіти і науки (з 2006 р. – Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства у справах сім’ї, молоді та спорту), у 2002–2007 рр. функціонувала Міжвідомча комісія з питань усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України, уточнено Порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновленими, та осіб, які бажають усиновити дитину, укладено ряд міжнародних договорів та конвенцій, на ратифікації у Верховній Раді перебуває Гаазька Конвенція про міждержавне усиновлення.

Однак, проблема міжнародного усиновлення продовжує залишатися актуальною і гострою як з погляду доктринального, так і практично-юридичного. Вважаємо доцільним розпочати її розгляд з порівняльного аналізу національного законодавства різних країн щодо усиновлення, виходячи з того, що воно відіграє визначальну роль і займає пріоритетне місце в захисті прав та інтересів дітей. Заслуговує уваги саме поняття усиновлення, яке закріплене в статті 207 СК України. Усиновлення є прийняття усиновлювачем у свою сім’ю особи на правах дочки чи сина. Як бачимо, такий підхід передбачає можливість здійснення усиновлення не тільки дитини (особи у віці до 18 років), але й повнолітньої особи. Так, ч. 2 ст. 208 СК встановлює, що у виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення. Підтримуючи загалом ідею усиновлення повнолітньої особи, видається необхідним уточнити деякі його обставини з урахуванням досвіду іноземних країн, які допускають можливість такого усиновлення, наприклад у разі, якщо особа виховувалася у сім’ї усиновлювача і не була усиновлена до досягнення повноліття. Оскільки наше законодавство допускає усиновлення повнолітньої особи, то варто передбачити можливість і встановити особливості усиновлення такої особи іноземними громадянами (з урахуванням обставин щодо можливої фіктивності такого усиновлення). На відміну від деяких зарубіжних країн, українське законодавство загалом передбачає усиновлення в судовому порядку, крім випадку, коли усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України в консульській установі або дипломатичному представництві України, потрібен дозвіл урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини. Можлива ситуація, коли іноземцем буде усиновлена дитина, яка є громадянином України, у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина. Таке усиновлення є дійсним за умови попереднього одержання дозволу урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини. Зважаючи на те, що однією з особливостей

усиновлення в Україні останніх 15 років помітним було збільшення іноземних усиновлень (у 2000–2007 рр. вони склали 52-53% до числа всіх усиновлень [4]), а водночас і зростання правових колізій, розглянемо докладніше особливості правового регулювання міжнародного усиновлення матеріально-правовими та колізійними нормами. Правові засади усиновлення в Україні та за її межами визначені СК України (статтями 207-242, 282-287) та ст. 69 Закону про міжнародне приватне право, у яких унормовано мету і порядок усиновлення та його скасування, здатність особи бути усиновлювачем, правові наслідки усиновлення або його припинення, а також нагляд та облік усиновлених дітей. Обов'язковою умовою і визначальним принципом колізійного регулювання міжнародного усиновлення, а також його скасування є положення про те, що вони регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача, тобто взята за основу колізійна формула прикріплення *lex personalis*. Слід звернути увагу на те, що ст. 16 Закону “Про міжнародне приватне право” вперше в українському законодавстві дає розуміння особистого закону фізичної особи (це не завжди буде право країни громадянства). Подібне регулювання властиве законодавству більшості іноземних країн і зафіксоване у відповідних міжнародних конвенціях. Ситуація може бути ускладнена тією обставиною, що подружжя, яке усиновлює дитину має різний особистий закон. Якщо дитина усиновлюється подружжям, яке не має спільного особистого закону, то застосовується право, що визначає правові наслідки шлюбу. За ст. 60 Закону України про МПрП ним є право держави, у якій подружжя мало останнє спільне проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого – право, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином.

Щодо здатності особи бути усиновлювачем, то вона визначається відповідно до її особистого закону, з якого випливають й правові наслідки усиновлення або його припинення. Такий же підхід зафіксовано в законодавстві Австрії, Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччина, Франції, Угорщини та ін. держав. Кожна країна встановлює законодавчі вимоги, яким повинна відповідати особа аби стати усиновлювачем. Зокрема, в Сімейному кодексі України передбачена ціла низка таких вимог, наприклад, що усиновлювачем дитини може бути повнолітня дієздатна особа, котра старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років. У квітні 2008 року Верховна Рада внесла зміни до Сімейного кодексу, якими встановлено, що різниця у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною не може бути більшою ніж 45 років [5]. На нашу думку, таке положення не є достатньо обґрунтованим, оскільки рішення про усиновлення дитини приймається судом у вищих інтересах дитини, враховуючи всі обставини, що мають істотне значення, то безумовно у кожному конкретному випадку суд може встановити, чи буде мати різниця у віці істотне значення. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі, особи, які не перебувають у шлюбі між собою. В разі, коли дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі. Відповідно, коли дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі. Коли ж такі особи проживають однією сім'єю, то суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею,

усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка. Зауважимо, що кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, українське законодавство не обмежує.

Визначений СК України перелік умов щодо обмеження права на усиовлення повною мірою стосується й іноземців. Зокрема, не можуть бути усиновлювачами особи, які: 1) обмежені у дієздатності; 2) визнані недієздатними; 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; 4) були усиновлювачами іншої дитини, але усиовлення було скасовано або визнано недійсним з їхньої вини; 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу); 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України. Подібні застереження щодо неможливості усиовлення викладено законодавством Республіки Білорусь, Литовської Республіки, Республіки Польща, Чехії, Словаччини та ін. країн.

Принципове значення має дотримання вимог ст. 283 СК України щодо усиовлення іноземцем дитини, яка є громадянином України. Воно здійснюється на загальних підставах, встановлених главою 18 СК України, але дитина повинна перебувати не менш як один рік на обліку в Державному департаменті з усиовлення та захисту прав дитини. Якщо усиновлювач є родичем дитини або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, усиовлення може бути здійснене до спливу цього строку. Важливо підкреслити, що в Україні надається пріоритет національному усиовленню, однак дитина може бути усиовлена й іноземцем, якщо протягом одного року з моменту взяття її на облік в Державному департаменті з усиовлення та захисту прав дитини, не виявилось громадянина України, який бажав би її усиовити або взяти під опіку чи піклування до себе в сім'ю. Переважне право на усиовлення дитини – громадянина України – з поміж іноземців мають: 1) родичі дитини; 2) громадяни держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги. На усиовлення дитини іноземцем потрібна згода Державного департаменту з усиовлення та захисту прав дитини, при цьому воно провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України. За усиовленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років. Усиовлена дитина має право на збереження своєї національної ідентичності відповідно до Конвенції про права дитини, інших міжнародних договорів.

На вирішення колізій, що можуть виникати при усиовленні дитини, котра мешкає в Україні, але є іноземцем, громадянином України або іноземцями, які проживають в Україні, спрямована ст. 284 СК України, яка наголошує, що таке усиовлення здійснюється на загальних підставах, тобто за українським законодавством. Окремого розгляду заслуговує ст. 285, яка встановлює обмеження права іноземця на таємницю усиовлення дитини, котра є громадянином України. Усиовлення дитини, яка є громадянином України, або особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо у державі, в якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, усиовлення теж не є таємним. Це стосується й усиовлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової

допомоги, і якщо ця особа в Україні постійно не проживає.

Нарешті, іноземець в Україні має також право усиновити дитину, яка є іноземцем або особою без громадянства, але й таке усиновлення здійснюється відповідно до законів України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України. В договорах з Албанією, Болгарією, В'єтнамом, Грузією, Естонією, Кубою, Литвою, Молдовою, Монголією, Угорщиною, Чехією та ін. про правову допомогу є спеціальні положення про те, що усиновлення відбувається за законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої є усиновлювач.

Особливо важливим аспектом міжнародного усиновлення є вирішення колізій щодо нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями. Частина четверта 68 ст. Закону України про МПрП встановлює, що нагляд та облік дітей, усиновлених відповідно до її положень, здійснюється на основі особистого закону дитини. СК України наголошує, що у випадку, коли діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, покладається на відповідні дипломатичні та консульські установи. За Порядком щодо нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення, затвердженим Кабінетом Міністрів України [6], вони ставляться на консульський облік у спеціальних відділах дипломатичних установ і протягом перших трьох років раз на рік, а потім через кожні три роки надається інформація до МЗС про становище кожної усиновленої дитини. Відтак ця інформація передається до Державного департаменту з усиновлення для відповідного реагування. На липень 2007 р. на консульському обліку в закордонних установах України перебувало 17 170 українських дітей, усиновлених іноземцями, в тому числі в США – 602, Італії – 4635, Іспанії – 2720, Франції 940, Ізраїлі – 808, ФРН – 606, Канаді – 261 [7]. Однак, як показує практика, встановлений порядок нагляду за усиновленими дітьми нерідко порушується, у багатьох звітах відсутні належні відомості про стан здоров'я, фізичний і розумовий розвиток, стосунки в родині. Є немало випадків, коли усиновлювачі не ставлять дітей на облік, а представники дипломатичних установ з різних причин, включаючи й фінансові, не відвідують їх сім'ї, не спілкуються з дітьми. Станом на січень 2008 р. в Державному департаменті з усиновлення взагалі були відсутні будь-які відомості про 1389 дітей, усиновлених іноземцями.

Національне законодавство зарубіжних країн, як і українське, містить чимало застережень і обмежень щодо міжнародного усиновлення. Так, за СК Російської Федерації іноземці можуть усиновлювати лише тих дітей, позбавлених батьківського піклування, відомості про яких перебувають у державному банку даних не менше трьох місяців, при умові, що відсутні можливості для їх передачі на виховання в сім'ї громадян РФ. Документи, які подають іноземні громадяни або особи без громадянства на усиновлення, мають бути належним чином легалізовані, а саме усиновлення не повинно порушувати законодавство країни проживання усиновлювача. Функцію контролю за умовами життя і виховання усиновлених дітей-громадян РФ у сім'ях усиновителів на території іноземних країн теж покладено на консульські установи РФ [8]. Чіткі стандарти щодо міжнародного усиновлення розроблені в Ірландії. Вони передбачають: а) здатність громадянина гарантувати безпеку дитині впродовж її

дитинства; б) здатність забезпечити дитині сімейне життя, яке сприятиме її фізичному, емоційному, соціальному, освітньому, культурному і духовному розвитку; в) здатність забезпечити середовище, в якому будуть цінуватися оригінальна національність, раса, культура, мова та релігія дитини; г) здатність зрозуміти, що дитина усиновлена в іншій країні і це впливатиме на розвиток її особистості як у дитинстві, так і пізніше. У Сполучених Штатах Америки усиновлення здебільшого регулюється законодавчими актами окремих штатів. У більшості з них вимагається, щоб пара, яка усиновляє дитину, була одруженою і приймала дитину спільно. Натомість, в окремих штатах дозволяється усиновляти дитину батькам-одинакам, представникам нетрадиційних шлюбів [9]. Дуже важливо враховувати особливості іноземного законодавства щодо визнання рішень українських судів щодо усиновлення і визначення порядку в'їзду усиновленої дитини на їх територію. Наприклад, у штаті Род-Айленд усиновлення дитини оформляється через 6 місяців після рішення суду в Україні. У Франції за законом від 3.03 1930 р. усиновлення визнається лише після подачі вимоги до суду за місцем проживання усиновлювача і запису в реєстрі французького громадянського стану. До цього дитина не вважається усиновленою. В Італії усиновлена дитина може отримати дозвіл на в'їзд за умови, якщо вона неповнолітня і має статус покинутої. За законодавством Ізраїлю, усиновлена дитина після в'їзду в країну вважається законною дитиною батьків-усиновлювачів, отримує дозвіл на постійне проживання і користується всіма правами. Усиновлювач-батько вважається тут названим батьком, а усиновлювачка-мати – названою матір'ю. Натомість в Ірландії рішення українських судів прирівнюються до рішень ірландського Комітету з усиновлення.

Специфіка національного законодавства різних країн, відсутність належної уніфікації породжує чимало колізій в регулюванні відносин у сфері усиновлення, на усунення яких і на вдосконалення відповідних норм спрямовані міжнародні конвенції, насамперед, Конвенція ООН “Про права дитини” (1989 р.), Гаазька Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. та ін. Метою останньої, яка розвинула і удосконалила нормативні положення Європейської Конвенції про усиновлення дітей від 24 квітня 1967 р., укладеної в рамках Ради Європи, є: а) створення гарантій для того, щоб міждержавне усиновлення здійснювалося в найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних міжнародним правом; б) створення системи співробітництва між Договірними Державами для забезпечення дотримання таких гарантій, і, таким чином, запобігти викраденню, продажу дітей або торгівлі ними; в) забезпечення визнання в Договірних Державах усиновлень, що були здійснені згідно з Конвенцією.

Ратифікація Україною цієї Конвенції матиме важливе значення для забезпечення належного захисту інтересів усиновлених українських дітей іноземцями. Однією з перешкод приєднання до Конвенції є її 32 стаття, яка дозволяє існування приватних посередницьких агенцій у сфері усиновлення, що не узгоджується з українським законодавством, яке забороняє комерційну і посередницьку діяльність у цьому процесі. Конвенція могла б бути ратифікованою з відповідними застереженнями, адже вона надала б Україні більше переваг саме в реалізації міжнародних норм усиновлення.

Аналіз сучасної правової бази України з міжнародного усиновлення засвідчує, що загалом вона є достатньою для колізійного регулювання цього правочину, але потребує подальшого удосконалення. 2008 рік був оголошений в Україні Роком усиновлення.

Вдруге після 2006 р. кількість усиновлених дітей громадянами України перевищила кількість усиновлених іноземцями (відповідно 2085 і 1584). Разом з тим, судова практика усиновлення українських дітей іноземними громадянами за останнє десятиріччя висвітила низку вузьких місць і прогалин як у доктрині міждержавного усиновлення, так і в матеріальному та процесуальному законодавстві, про що зазначалося на ІХ з'їзді суддів України (лютий 2008 р.). Ось чому дуже важливо забезпечити прозорість судових засідань, судове доказування, участь у них не тільки сторін, але й представників прокуратури, громадськості, чіткіше сформулювати правові норми усиновлення українських дітей в діючих міжнародних договорах України про правову допомогу, укласти аналогічні договори або цільові угоди з державами, громадяни яких найчастіше виступають усиновлювачами, а саме з Італією, Ізраїлем, Німеччиною, США, Францією та ін. Додаткової конкретизації потребують такі питання як система нагляду за виконанням іноземним усиновлювачем батьківських обов'язків, порядок повернення дитини з-за кордону в разі, коли усиновлювач не захищає її інтересів, або з інших причин, які суд визнає поважними, а також позбавлення усиновлювача батьківських прав. Заслуговують підтримки пропозиції про уточнення вікових обмежень та різниці у віці при здійсненні усиновлення. Слушною є пропозиція про недоцільність застосування таємниці усиновлення іноземцями, адже це порушує зафіксоване в Деклярації ООН 1989 р. право дитини знати своє походження, наскільки це можливо, своїх біологічних батьків. Актуальним все ще залишається приєднання України до низки міжнародних конвенцій з питань захисту дітей та усиновлення, зокрема до Конвенції 1993 р. та Деклярації про міжнародне усиновлення, більш активна співпраця з міжнародними інституціями у цих питаннях, насамперед з ПАРЄ, з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) щодо охорони дитинства та ін.

Таким чином, за сучасних умов інститут усиновлення дедалі частіше набуває міжнародного характеру. Це об'єктивно диктує необхідність подальших наукових досліджень самого інституту міждержавного усиновлення, таких його складових як інтереси дитини, прозорість судових рішень, нагляд за дотриманням прав усиновлених дітей, виконанням зобов'язань усиновлювачем та підвищення його відповідальності, порядок застосування іноземного законодавства, а також удосконалення механізмів правового регулювання міжнародним усиновленням на всіх його етапах: від обліку дітей і бажаючих їх усиновити, досудової і судової процедур до переїзду дитини на територію держави усиновлювача та нагляду за її проживанням і вихованням.

Використані джерела:

1. Усиновлені іноземцями // Урядовий кур'єр, 2008, 21 лист. – С. 18.; Благородна справа звеличує суспільство // Урядовий кур'єр, 2008, 28 лист. – С. 2.
2. <http://www.president.gov.ua/news/12170>.
3. Городецкая И. К. Вопросы усыновления в международном частном праве // Проблемы международного частного права. Под. ред. Л. А. Лунца. – М.: Ин-т междунар. отношений, 1960. – С. 142-161; Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 20 с.; Реліч В. Деякі аспекти усиновлення українських дітей громадянами США // Юридичний журнал, 2004. – № 4 (22). – С. 1-2; Грабовська О. О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України. Дисерт. ... канд. юрид. наук. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. – 204 с. та ін.
4. Підраховано автором за матеріалами статистики про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України.

5. У лютому 2009 р. Конституційний суд визнав конституційною нормою, що усиновлювач не може бути старшим усиновленої дитини більше ніж на 45 років.
6. Порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення був затверджений Кабінетом Міністрів 28.08 2003 р., до якого в 2007 р. внесені істотні зміни.
7. Національний звіт “Зведена III та IV Національні доповіді про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини” (2002–2006). – К.: Державний інститут розвитку сім’ї та молоді, 2008. – С. 54.
8. Семейное право Российской Федерации и иностранных государств. Основные институты. – М.: Юринформцентр, 2005. – С. 254-255.
9. Бернхем Вільям. Вступ до права та правової системи США. Перекл. з англійської. – К.: Україна, 1999. – С. 448-449.

*Корнієнко П. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ПОРЯДОК ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ПІД БУДІВНИЦТВО ЗАЛІЗНИЦЬ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) – НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Із середини ХІХ ст. і до початку ХХ ст. у Російській імперії було видано ряд нормативно-правових актів, які регулювали процес земле відведення під будівництво залізниць. Вони друкувалися окремими виданнями [3], у галузевій періодиці [6, с. 11-18], офіційних [20; 21] та неофіційних [4] виданнях Зводу законів Російської імперії. У той же час, слід зазначити, що дана проблема майже не знайшла відображення у правознавчій літературі. Недоліки нормативно-правового регулювання відчуження земель задля державних потреб у кінці ХІХ – на початку ХХ століть висвітлювали С. А. Дедюлін [7], В. В. Салов [16] та А. Квачевський [8]. Фрагментарно деяких аспектів відчуження земель під будівництво залізниць торкнувся у своїй фундаментальній праці М. А. Кіслінський [5]. Після 1917 року вищезазначене питання зовсім не вивчалось і тому при його дослідженні нами використовувалися, в основному, нормативно-правові акти досліджуваного періоду та архівні матеріали.

Насамперед, слід зазначити, що в другій половині ХІХ століття всі категорії земель, за виключенням монастирських та церковних, були об’єктом купівлі-продажу. Що стосується казенних земель, то вони надходили до продажу та віддавалися в оренду тільки за згодою уряду та дозволу імператора.

Відчуження земель під будівництво залізничної мережі в Україні регулювалося як загальними і спеціальними законами Російської імперії, так і статутами залізничних товариств. Ці документи обов’язково містили параграфи про порядок відведення земель під будівництво залізничних ліній. У них зазначалося, що “пусті” землі, які належали казні, відводилися безкоштовно; за зайняті під сільськогосподарське виробництво, засаджені садами та лісами державні землі та за землі приватних осіб сплачувалася компенсація у порядку, визначеному чинним на той час законодавством (пар. 5, 6 Курсько-Київської залізниці, 5, 25 – Курсько – Харково – Азовської, 14 –